

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

БЕМ Маркіян Володимирович

УДК 341(438)(092)Р.Лемкін1900/1959

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ Р. ЛЕМКІНА

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському національному університеті імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
ЛЕВИЦЬКИЙ Тарас Іванович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри міжнародного права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ЗЕЛІНСЬКА Наталія Анатоліївна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
професор кафедри міжнародного права
та міжнародних відносин;

кандидат юридичних наук, доцент
САВЧУК Костянтин Олександрович,
кандидат юридичних наук,
Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
старший науковий співробітник
відділу міжнародного права
та порівняльного правознавства.

Захист відбудеться 24 березня 2014 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 21 лютого 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Крестовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Будь-яка галузь науки своїми результатами завдячує не тільки колективним зусиллям, але й діяльності окремих вчених – видатних особистостей, які здійснюють прориви в науковій думці, пропонуючи нові ідеї, що змінюють існуючий науковий світогляд. Юридична наука загалом і міжнародне право зокрема не є винятком: дуже часто саме діяльність окремих науковців зумовлювала фундаментальні нововведення та зміни в міжнародно-правовій теорії та практиці. Саме тому надзвичайно важливим і актуальним завданням є дослідження міжнародно-правових поглядів окремих видатних юристів-міжнародників та їх впливу на формування сучасного міжнародного права.

В історії міжнародного права є чимало вчених, погляди та концепції яких суттєво вплинули як на міжнародне право загалом, так і на окремі його сфери. Водночас особистостей, котрі продукували ідеї не просто наукового чи прикладного, а загальноцивілізаційного значення, які б отримали майже миттєве визнання, небагато, і серед них – Рафал Лемкін. Його внеском як у міжнародне право, так і в світову цивілізацію стала концепція злочину «геноцид» та покарання за нього. В історію міжнародного права і людства загалом Р. Лемкін увійшов як видатний правник, автор концепції злочину «геноцид» та самого поняття «геноцид», невтомний борець за імплементацію цієї концепції в практику міжнародних правовідносин.

Тому актуальним видається проведення самостійного комплексного дослідження міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна. Воно дозволяє визначити внесок вченого в науку міжнародного права, з'ясувати основні напрями його впливу, виокремити загальні засади, які лежать в основі сучасного міжнародно-правового регулювання заборони та попередження злочину геноциду, спрогнозувати можливі напрями подальшого розвитку теорії та практики міжнародного права у цій сфері, зокрема, з урахуванням міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках планових наукових досліджень кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка в контексті теми «Проблеми кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права» (номер державної реєстрації 0109U004336).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є аналіз наукової спадщини Р. Лемкіна і визначення його ролі у світовій науці міжнародного права, що конкретизується у таких задачах:

проаналізувати наукову діяльність, становлення та розвиток міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна;

розглянути вплив теорії та практики міжнародного права міжвоєнного періоду (1919-1939 рр.) на формування міжнародно-правових поглядів ученого;

визначити внесок вченого в міжнародно-правове регулювання заборони та попередження злочину геноциду;

дати оцінку поглядам Р. Лемкіна щодо кваліфікації окремих історичних фактів протиправних дій як злочину геноциду;

проаналізувати значення міжнародно-правової спадщини Р. Лемкіна для розвитку сучасного міжнародного права;

визначити напрями подальшого використання міжнародно-правових ідей ученого у міжнародно-правовому регулюванні заборони та попередження злочину геноциду;

розглянути практичну діяльність академіка Р. Лемкіна в сфері міжнародного права.

Об'єктом дослідження є наукова діяльність Р. Лемкіна як теоретика і практика в галузі міжнародного права.

Предметом дослідження є міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна та їх вплив на формування сучасного міжнародного права.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в процесі дисертаційного дослідження були використані такі загальнонаукові та спеціальні методи: історичний – при аналізі біографії та наукової діяльності Р. Лемкіна (розділ 1, підрозділи 1.2. та 1.3), еволюції його міжнародно-правових поглядів (розділ 2); діалектичний – при дослідженні та розкритті змісту міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна (розділ 2, підрозділ 2.3); системного аналізу – при з'ясуванні впливу міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна на сучасне міжнародне право (розділ 3, підрозділ 3.1); порівняльно-правовий і догматичний – при вирішенні питання щодо можливостей подальшого використання міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна в практиці міжнародного права (розділ 3, підрозділ 3.2).

Під час роботи над дисертацією були використані спеціальні наукові методи дослідження. Зокрема, метод нормативно-догматичного аналізу використовувався при аналізі Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р. (розділ 3, підрозділ 3.1). Метод прогнозування дозволив передбачити ймовірні зміни міжнародно-правового регулювання заборони та попередження геноциду із врахуванням міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна (розділ 3, підрозділ 3.2).

Теоретичною основою роботи стали праці вітчизняних та зарубіжних вчених, предметом досліджень яких була тематика міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна. Так, у західній науці міжнародного права біографію вченого та його наукову і практичну діяльність у сфері міжнародного права досліджували Г. Верле, А. Кассезе, С. Пауер, С. Саяпін, Ф. Сендс,

В. А. Шабас та ін. В українській науці міжнародного права варто відзначити праці В. Ф. Антипенка, М. М. Антонович, М. В. Буроменського, В. Г. Буткевича, О. В. Буткевич, В. В. Василенка, В. Н. Денисова, А. І. Дмитрієва, О. В. Задорожнього, Н. А. Зелінської, О. О. Мережка, К. О. Савчука, О. М. Шемякіна та ін.

Джерельною базою роботи стали праці Рафала Лемкіна, опубліковані у формі окремих книг та статей, архівні матеріали, пов'язані із його життям та науковою діяльністю в сфері міжнародного права, міжнародно-правові акти, в розробці яких брав участь учений, та рішення органів міжнародної юстиції, в яких було використано посилання на праці Р. Лемкіна як на міжнародно-правову доктрину.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у науці міжнародного права комплексним дослідженням міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна та їх впливу на формування сучасного міжнародного права. У ній обґрунтовується низка нових положень, зокрема:

уперше:

зроблено висновок про можливість урахування міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна щодо концепції злочину «геноцид», висловлених ним у наукових працях 1933-1948 рр., для подальшого вдосконалення міжнародно-правового регулювання заборони та попередження вказаного злочину;

уведено в науковий обіг низку невідомих вітчизняній науці праць Р. Лемкіна, в яких відображені його міжнародно-правові погляди: щодо концепції злочину «геноцид», його заборони та попередження в міжнародному праві, зокрема, щодо концепції злочинів «актів варварства» та «актів вандалізму», які стали основою запропонованої ним концепції злочину «геноцид»; щодо основних засад міжнародного договору з приводу заборони та протидії геноциду; щодо створення інституційного механізму заборони та протидії геноциду;

запропоновано періодизацію основних етапів наукової діяльності Р. Лемкіна у сфері міжнародного права, що включає: 1) 1921-1933 рр. – формування наукової особистості Р. Лемкіна; 2) 1933-1939 рр. – створення основ концепції «геноциду»; 3) 1939-1944 рр. – завершення роботи над концепцією «геноциду», написання його основної праці «Правління держав «Осі» в окупованій Європі»; 4) 1945-1951 рр. – ініціювання розробки та прийняття Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього; 5) 1951-1959 рр. – заключний період життя і наукової діяльності Р. Лемкіна;

удосконалено:

висновок про еволюцію міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна щодо злочину «геноциду», його заборони та попередження в міжнародному праві;

міжнародно-правову кваліфікацію окремих фактів протиправних дій, які містять ознаки злочину «геноциду» відповідно до міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна;

отримали подальший розвиток:

висновки щодо практичної діяльності та ідей Р. Лемкіна в сфері міжнародного права, зокрема, під час Нюрнберзького процесу 1945-1946 рр. та в ході розробки і прийняття Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р., їх впливу на визнання та становлення концепції геноциду в теорії та практиці міжнародного права;

доктринальні підходи щодо співвідношення розроблених Р. Лемкіним складів злочинів «акти варварства» та «акти вандалізму» та запропонованої ним концепції заборони та протидії геноциду в міжнародному праві;

погляди щодо впливу теорії та практики міжнародного права міжвоєнного періоду (1919-1939 рр.) на подальший науковий світогляд та міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у дисертації положення можуть бути використані:

у науково-дослідній роботі – як основа для подальшого дослідження міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна;

у правотворчості – при розробці норм, що регулюють заборону та попередження геноциду в міжнародному праві.

у науково-освітньому процесі – при викладанні студентам вищих навчальних закладів курсу міжнародного публічного права та різних спецкурсів («Історія міжнародного права», «Міжнародне кримінальне право» та ін.), а також при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників і методичних вказівок;

у зовнішньополітичній галузі – в роботі Міністерства закордонних справ і Міністерства юстиції України при вирішенні правових проблем, пов'язаних з участю України в міжнародному співробітництві щодо заборони та попередження геноциду в міжнародному праві.

Апробація результатів дисертації. Висновки та положення дисертаційної роботи обговорювались на засіданнях кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка та на II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні, правові аспекти» (Львів, 19 вересня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Нові виміри прав людини: юридичні, філософські, політологічні аспекти» (Львів, 30 травня 2013 р.).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли відображення у п'яти статтях, опублікованих у наукових фахових періодичних виданнях

з юридичних наук (одна з яких – в іноземному періодичному науковому виданні), а також у двох тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура роботи зумовлена метою, предметом і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять 11 підрозділів, висновків та списку використаних джерел, який нараховує 205 позицій і займає 22 сторінки. Загальний обсяг дисертації – 191 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет та методи дослідження, висвітлено наукову новизну, практичне значення, форми апробації та оприлюднення одержаних результатів, охарактеризовано структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі **«Становлення та розвиток міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна»**, який складається з чотирьох підрозділів, розглядається стан наукової розробки теми дисертаційного дослідження, аналізуються основні етапи біографії Р. Лемкіна, досліджуються наукова діяльність Р. Лемкіна в сфері міжнародного права, вплив доктрини міжнародного кримінального права міжвоєнного періоду на формування міжнародно-правових поглядів ученого.

У підрозділі 1.1. **«Стан наукової розробки теми дисертаційного дослідження»** аналізуються науково-теоретичні джерела, у яких розглядаються окремі питання теми, визначається коло тих питань, які залишилися не вирішеними: 1) аналіз окремих міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна щодо концепції «геноциду»; 2) дослідження міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна щодо кваліфікації Голодомору українського народу 1932-1933 рр. як злочину геноциду; 3) значення наукової спадщини Р. Лемкіна як доктрини міжнародного права.

Підрозділ 1.2 «Основні етапи життєвого шляху Р. Лемкіна» присвячено дослідженню біографії вченого та етапів формування його міжнародно-правових поглядів. Рафал Лемкін народився 1900 р. у селищі Безводне, на території сучасної Білорусі, яка тоді входила до Російської імперії. Вищу освіту майбутній учений здобув у Ягеллонському університеті в Кракові та на юридичному факультеті Львівського університету імені Яна Казимира (тепер – Львівський національний університет імені Івана Франка), де у 1926 р. він захистив випускну роботу під керівництвом професора Ю. Макаровича.

Після закінчення університету Р. Лемкін розпочав професійну кар'єру в польських владних установах та судах. У 1933 р. на Мадридській конференції з уніфікації кримінального права була презентована доповідь Р. Лемкіна, в якій він запропонував концепцію злочину «акти варварства»

та «акти вандалізму», які надалі стали основою поняття «геноциду» в науковій доктрині вченого. На початку Другої Світової війни Р. Лемкін емігрував спочатку до Швеції, а у 1941 р. – до США, де займався викладацькою роботою та працював консультантом американського уряду. У 1944 р. Р. Лемкін опублікував головну працю свого життя – «Правління держав «Осі» в окупованій Європі», в якій він визначив термін «геноцид» та сформулював основні засади власної міжнародно-правової концепції цього злочину.

Р. Лемкін був членом делегації США на Нюрнберзькому процесі, після завершення якого присвятив себе створенню Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього, зокрема, брав участь у розробці її проекту, доклав багато зусиль до її прийняття та вступу в дію. Проте цей успіх не забезпечив Р. Лемкіну визнання, він мав проблеми з працевлаштуванням та фінансові труднощі, що підірвало його здоров'я. Однак учений продовжував працювати над просуванням ідеї заборони геноциду, вести наукову діяльність в цьому напрямі. 27 серпня 1959 р. Р. Лемкін помер від серцевого нападу в Нью-Йорку.

У підрозділі 1.3. «Наукова діяльність Р. Лемкіна в сфері міжнародного права» досліджено основні етапи наукової діяльності Р. Лемкіна, визначено головні напрями його наукової роботи, теоретичні та практичні результати його праці. Проаналізовано фактори, особистості та історичні події, які вплинули на формування громадянського світогляду вченого. Розглянуто періодизацію наукової діяльності Р. Лемкіна, здійснену дослідниками його біографії та міжнародно-правових поглядів. Пропонується авторська періодизація основних етапів наукової діяльності Р. Лемкіна: I.1921-1933 рр. – навчання Р. Лемкіна в Львівському університеті, його практична робота на державних посадах і наукова робота в сфері польського та зарубіжного кримінального права; II.1933-1939 рр. – наукова діяльність Р. Лемкіна у Варшаві, участь в міжнародних конференціях, створення основ концепції «геноциду»; III.1939-1944 рр. – еміграція Р. Лемкіна, наукова робота в Швеції та США, закінчення роботи над концепцією «геноциду», написання та публікація його основної праці «Правління держав «Осі» в окупованій Європі»; IV.1945-1951 рр. – участь Р. Лемкіна в роботі Нюрнберзького процесу, ініціювання ним розробки Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього, участь в роботі над Конвенцією, докладання зусиль до її прийняття і вступу в дію; V.1951-1959 рр. – заключний період життя і наукової діяльності Р. Лемкіна.

У підрозділі 1.4. «Наукова доктрина міжнародного кримінального права 1920-х-1930-х рр. та її вплив на міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна» розглянуто основні міжнародно-правові ідеї та концепції в науці міжнародного кримінального права міжвоєнного періоду 1920-х-1930-х рр.,

коли формувалися міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна. Доведено, що теорія та практика міжнародного кримінального права цього періоду суттєво вплинули на формування міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна. Зокрема, серед учених, які справили такий вплив, варто назвати А. Доннедьє де Вебра, А. Картон де Віяра, В. Пелли, А. Рокко, К. Салданию, А. Н. Трайніна та інших, погляди та ідеї котрих були надзвичайно прогресивними для свого часу. З-поміж прецедентів у практиці міжнародного права слід відзначити вплив міжнародних угод про захист національних меншин, що відповідали ідеям Р. Лемкіна про захист прав та інтересів груп, об'єднаних спільною ознакою.

У другому розділі **«Міжнародно-правові погляди Рафала Лемкіна щодо проблеми геноциду»**, який складається з чотирьох підрозділів, розглядаються та аналізуються основні міжнародно-правові ідеї та концепції Р. Лемкіна, які справили вплив на сучасне міжнародне право.

У підрозділі 2.1. **«Загальна характеристика міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна»** розглянуто основні методологічні підходи до дослідження міжнародно-правових поглядів окремих видатних юристів-міжнародників у вітчизняній науці міжнародного права. Відзначається, що міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна як об'єкт наукового дослідження мають важливе значення для вітчизняної науки міжнародного права.

Виділяються три основні напрями правових досліджень Р. Лемкіна, в сфері яких працював вчений: 1) кримінальне право та кримінальна юстиція Польщі міжвоєнного періоду та зарубіжних країн (Італія, СРСР); 2) фінансове право Польщі, кримінальні аспекти покарання за його порушення, а також міжнародно-правове регулювання відносин у цій сфері; 3) проблематика злочину «геноциду», розробка його концепції як міжнародного злочину, а також покарання за його вчинення.

Зроблено висновок, що основним внеском Р. Лемкіна в теорію та практику міжнародного права є його міжнародно-правові погляди щодо проблематики злочину «геноциду». Праці вченого в інших сферах, попри свою вагомість, не мали визначального впливу на розвиток відповідних галузей юридичної науки, тому й не охоплені дослідженням.

У підрозділі 2.2. **«Акти варварства» та «акти вандалізму» в системі міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна»** проаналізовано відповідні концепції, запропоновані вченим у ході Мадридської конвенції з уніфікації кримінального права 1933 р. Виявлено відмінності між цими концепціями: якщо «акти варварства» включали дії, спрямовані на заподіяння фізичної чи біологічної шкоди представникам груп, об'єднаних за певною ознакою, то «акти вандалізму» передбачали дії, спрямовані на знищення їх культурно-духовних пам'яток.

Вказується, що концепції цих злочинів та їх заборони на міжнародно-правовому рівні були надзвичайно прогресивними для свого часу як один із перших проектів саме «міжнародних злочинів». Підкреслюється, що на той момент заборона таких злочинів не була передбачена в національних законодавствах. Констатується, що обидві концепції не отримали належної оцінки та визнання міжнародно-правовою спільнотою і не були реалізовані. Надалі вони стали основою концепції злочину «геноциду», запропонованої Р. Лемкіним.

У підрозділі 2.3. *«Еволюція міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна щодо концепції геноциду»* аналізуються основні ідеї та концепції вченого щодо злочину «геноциду» та його заборони за міжнародним правом, досліджується еволюція його міжнародно-правових поглядів з цього приводу. Особлива увага приділяється аналізу змісту книги *«Правління держав «Осі» в окупованій Європі»* – головної праці Р. Лемкіна, в якій викладено його основні міжнародно-правові погляди щодо злочину «геноциду», та його публікацій повоєнного періоду.

На основі аналізу ідей Р. Лемкіна, що складають його авторську концепцію злочину «геноциду», можна виділити його об'єкт, суб'єкт, об'єктивну та суб'єктивну сторони. Запропонована Р. Лемкіним система методів геноциду охоплює вісім видів: політичні; соціальні; культурні; економічні; біологічні; фізичні; релігійні; моральні. Р. Лемкін вважав необхідним укладення спеціального міжнародного договору щодо заборони геноциду, та висловив ідеї щодо принципів, на яких повинен ґрунтуватися цей документ, створення відповідного інституційного механізму боротьби з цим злочином тощо. Зроблено висновок, що створена Р. Лемкіним самостійна авторська концепція злочину «геноциду» згодом стала основою положень Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.

У підрозділі 2.4. *«Міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна щодо кваліфікації окремих прикладів масових порушень прав людини як злочину «геноциду»* показано, що наукова спадщина Р. Лемкіна містить історико-правові дослідження, в яких він розглядає окремі історичні факти відповідно до власної концепції злочину геноциду. Погроми під час революції в Росії 1905-1907 рр., геноцид вірмен 1915-1916 р. у Туреччині, Голодомор в Україні 1932-1933 р., Голокост стали стимулом для діяльності вченого із розробки та нормативного закріплення заборони геноциду в міжнародному праві.

У третьому розділі *«Міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна та сучасне міжнародне право»*, який складається з трьох підрозділів, аналізується вплив ідей та концепцій вченого щодо геноциду на формування сучасного міжнародного права, в тому числі на норми Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., розглянуто

перспективи та можливості подальшого використання ідей Р. Лемкіна в практиці міжнародного права, проведено дослідження визнання наукового внеску Р. Лемкіна в теорії та практиці міжнародного права на сучасному етапі.

У підрозділі 3.1. «Вплив міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна на сучасне міжнародне право» вивчається практична реалізація ідей Р. Лемкіна в нормах та інститутах міжнародного права на сучасному етапі. Досліджується вплив концепції Р. Лемкіна щодо злочину «геноциду» на положення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Оскільки Р. Лемкін був одним із авторів цього міжнародно-правового акту, він міг безпосередньо визначати зміст її норм. Однак у її положеннях реалізовано не всі міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна щодо заборони геноциду. Зокрема, не включено весь видовий перелік груп, життя та існування яких може бути об'єктом геноциду; концепцію заборони т.зв. «культурного геноциду»; повний перелік методів геноциду тощо.

Аналізуються факти використання міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна як доктрини міжнародного права в практиці органів міжнародної юстиції, зокрема, Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії. Наголошується, що в науці міжнародного права праці Р. Лемкіна мають статус доктрини міжнародного права, що є свідченням високої оцінки наукової спадщини Р. Лемкіна та значення його діяльності для теорії і практики міжнародного права.

У підрозділі 3.2. «Перспективи подальшого врахування міжнародно-правових ідей та концепцій Р. Лемкіна в сучасному міжнародному праві» виділяються потенційні напрями подальшого використання міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна в теорії та практиці міжнародного права. Зазначається, що основним способом їх практичного втілення є вдосконалення положень Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Вказується, що серед ідей та концепцій Р. Лемкіна, які можуть бути використані для вдосконалення міжнародно-правової системи протидії геноциду загалом, особливої уваги заслуговують збільшення видового переліку груп, життя та існування яких може бути об'єктом геноциду; включення нових методів геноциду до складу цього злочину, створення інституційного механізму для контролю за виконанням державами-учасниками зобов'язань за Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., як це передбачено іншими міжнародними договорами щодо протидії порушенням прав та свобод людини. Наголошується, що ці зміни можуть бути внесені шляхом прийняття нової редакції Конвенції або ж ухвалення Додаткового протоколу до неї.

У підрозділі 3.3. «Всесвітнє визнання наукової спадщини Р. Лемкіна» констатується, що тривалий час після прийняття Конвенції

про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. ім'я Р. Лемкіна було напівазабуте, а його внесок у теорію та практику міжнародного права не отримував належної оцінки. Наприкінці ХХ ст. у різних галузях гуманітарних та правових наук, зокрема, в міжнародному праві спостерігається підвищення інтересу до Р. Лемкіна як до науковця та особистості, а так само до його наукової спадщини. Зокрема, перевидаються його праці, з'являються монографічні дослідження його біографії та міжнародно-правових поглядів. Наголошується, що сьогодні Р. Лемкін нарешті отримав заслужене визнання як одна з найвидатніших особистостей у історії міжнародного права.

Разом із визнанням особа Р. Лемкіна певною мірою міфологізується. Зокрема, його часто вважають автором Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., хоча насправді він лише брав участь в її розробці на різних стадіях; називають активним учасником Нюрнберзького процесу, однак він був лише одним із членів делегації США. Підкреслюється, що це не сприяє належній оцінці діяльності Р. Лемкіна, коли поза увагою залишається його міжнародно-правова концепція злочину «геноцид», що, по суті, має найважливіше значення в контексті впливу його міжнародно-правових поглядів на сучасний світ та міжнародне право.

ВИСНОВКИ

У дисертації поставлено і вирішено нове наукове завдання – дослідження основних етапів життя і наукової діяльності Р. Лемкіна в сфері міжнародного права, змісту його міжнародно-правових поглядів та їх впливу на сучасне міжнародне право, що дозволило сформулювати низку висновків, які мають теоретичне та прикладне значення:

1. Перша половина ХХ ст. – один із найскладніших періодів в історії людства, коли відбулася низка трагічних подій (дві світові війни, масові винищення окремих національних груп тощо). Це суттєво вплинуло на світогляд Р. Лемкіна, який жив і працював у цей період. Реакцією вченого на них стала розробка концепції заборони та попередження злочинних дій, об'єктом яких є фізичне існування, соціально-економічні, культурно-духовні передумови існування національних, етнічних, релігійних та інших груп – «геноциду». Упродовж тривалого часу він спрямовував свою діяльність на імплементацію цієї концепції в практику міжнародних правовідносин.

2. Аналіз наукової діяльності Р. Лемкіна у сфері міжнародного права дозволяє виділити п'ять її основних хронологічних етапів: 1921-1933 рр. – навчання Р. Лемкіна у Львівському університеті, його практична робота на державних посадах і наукова робота у сфері польського та зарубіжного

кримінального права; 1933-1939 рр. – наукова діяльність Р. Лемкіна у Варшаві, участь у міжнародних конференціях, розробка основ концепції «геноциду»; 1939-1944 рр. – наукова робота Р. Лемкіна в Швеції та США, закінчення роботи над концепцією «геноциду», публікація його основної праці «Правління держав «Осі» в окупованій Європі»; 1945-1951 рр. – участь Р. Лемкіна в роботі Нюрнберзького процесу та в розробці і прийнятті Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.; 1951-1959 рр. – завершальний період життя і наукової діяльності Р. Лемкіна.

3. Особливий інтерес для науки міжнародного права має участь Р. Лемкіна в Нюрнберзькому процесі 1945-1946 рр. та розробці і прийнятті Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Часто дослідники міжнародно-правової діяльності Р. Лемкіна наголошують на його важливій ролі в Нюрнберзькому процесі. Натомість аналіз праць, присвячених цій тематиці, вказує, що Р. Лемкін був лише одним із членів делегації США. Головною його метою було визнання Міжнародним військовим трибуналом злочину геноциду як міжнародного злочину, проте йому вдалося домогтися лише включення цього злочину до Обвинувального акта Нюрнберзького процесу.

Більш вагомим був внесок Р. Лемкіна в розробку та прийняття Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Його було залучено до розробки проекту Конвенції як експерта за ініціативою Генерального Секретаря ООН, і він працював над проектом на різних етапах. Хоча текст цього міжнародно-правового акта не повною мірою відображає сукупність міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна щодо злочину геноциду, його роль у створенні Конвенції є визначальною, недарма його часто називають основним її автором.

4. Аналіз теорії та практики міжнародного права міжвоєнного періоду (1919-1939 рр.) уможливило висновок, що міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна сформувалися під їх впливом, на чому наголошується й в науці міжнародного права при дослідженні концепції злочину геноциду. Зокрема, міжнародна договірна система захисту національних меншин, створена за результатами мирних переговорів після Першої світової війни, спроба притягнення до відповідальності винних у вчиненні воєнних злочинів були враховані Р. Лемкіним при формулюванні власних міжнародно-правових ідей та концепцій, що підтверджують результати аналізу його поглядів.

Р. Лемкін був активним учасником міжнародного наукового співробітництва у сфері кримінального права 1920-1930-х рр. У своїй подальшій науковій роботі у сфері міжнародного права Р. Лемкін активно використовував концепцію *delicta juris gentium* – злочинів проти людства, які стали основою ідеї міжнародних злочинів, їх універсального покарання (пізніше – принцип універсальної кримінальної юрисдикції) тощо.

На міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна вплинули концепції А. Доннедьє де Вебра, А. Картон де Віяра, В. Пелли, А. Рокко, К. Салданиї та ін., з якими Р. Лемкін спілкувався особисто, беручи спільну участь в уніфікації кримінального права. Їх правові погляди та ідеї згодом вплинули на міжнародно-правову концепцію злочину геноциду, запропоновану Р. Лемкіним.

4. Виділено три основні напрями правових досліджень ученого: 1) кримінальне право та кримінальна юстиція Польщі та зарубіжних країн; 2) фінансове право Польщі, кримінальні аспекти покарання за його порушення, міжнародно-правове регулювання відносин у цій сфері; 3) проблематика злочину «геноциду», розробка його концепції як міжнародного злочину, його попередження і покарання за нього, а так само історико-правові дослідження, пов'язані з юридичною кваліфікацією окремих історичних фактів протиправних дій як злочину геноциду.

Фундаментальний вплив на міжнародне право і відповідне міжнародно-правове регулювання мала концепція злочину «геноциду», його попередження та покарання. Інтерес для науки міжнародного права мають історико-правові праці вченого щодо злочину геноциду. Погляди Р. Лемкіна щодо інших питань або ж не належать до сфери міжнародного права, або ж їх значення для науки та практики міжнародних правовідносин не настільки важливе.

5. Уперше ідея покарання протиправних дій, об'єктом яких є існування національних, етнічних, релігійних та ін. груп, була сформульована Р. Лемкіним у 1933 р. У доповіді на V Мадридській конференції з уніфікації кримінального права він запропонував включити до переліку *delicta juris gentium* злочини «акти варварства» та «акти вандалізму». Перший вид злочинів, на думку Р. Лемкіна, утворюють дії, спрямовані на знищення етнічних, релігійних чи соціальних груп (масові вбивства; погроми; підлив економічних основ існування членів групи тощо), а також дії, спрямовані на приниження гідності індивіда, якщо вони вчиняються в рамках спланованої політики, спрямованої на знищення групи, членом якої він є. «Акти вандалізму» розглядалися Р. Лемкіним як організоване знищення мистецької і культурної спадщини певної групи, що заподіє безповоротну шкоду не просто певному об'єкту, а всьому людству.

Міжнародно-правова концепція «актів варварства» та «актів вандалізму», не була підтримана, і Р. Лемкіну не вдалося домогтися включення цих злочинів до переліку *delicta juris gentium*. Проте вони стали першою спробою на міжнародно-правовому рівні встановити покарання за протиправні дії, які вчиняються не проти окремих індивідів, а проти їх груп або ж фізичних осіб, якщо вони розглядаються як представники цих груп. Пізніше міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна стали основою

його концепції злочину «геноциду», його заборони та попередження в міжнародному праві.

5. Р. Лемкін став автором терміну «геноцид» і сформулював власну міжнародно-правову концепцію заборони та попередження цього злочину. Вперше міжнародно-правові погляди вченого з цього приводу були висловлені в головній праці «Правління держав «Осі» в окупованій Європі» (1944 р.) та у низці статей післявоєнного періоду.

Можна виділити такі елементи злочину «геноциду» відповідно до міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна: об'єкт геноциду – фізичне існування та соціально-економічні і культурно-духовні передумови існування національних, расових, релігійних та ін. груп; об'єктивна сторона геноциду – застосування політичних, соціальних, культурних, економічних, біологічних, фізичних, релігійних, моральних методів, спрямованих на фізичну ліквідацію групи та знищення її ідентичності; суб'єкт злочину геноциду – особи, котрі віддавали і виконували накази, ті, хто пропагував вчинення геноциду, члени уряду та органів влади, які його організовували і сприяли його проведенню, а також самі держави; суб'єктивна сторона злочину геноциду – злочинний умисел у вчиненні дій, що становлять злочин геноциду і мають на меті фізичне знищення та/або ліквідацію ідентичності групи.

6. У своїх працях вчений неодноразово звертався до окремих історичних фактів протиправних дій, які він розглядав крізь призму власної концепції геноциду. Аналіз цих праць дозволяє провести юридичну кваліфікацію таких фактів відповідно до міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна щодо злочину «геноциду». Зокрема, Р. Лемкін розглядав питання Голокосту єврейського народу під час Другої світової війни, Голодомору українців у 1932-1933 рр., геноциду вірмен у 1915-1916 рр., геноциду африканських племен гереро і нама з боку німецької влади на початку XX ст., колонізаційної політики іспанської влади в Центральній та Південній Америці у XVI ст.

Аналіз міжнародно-правових поглядів вченого на ці історичні факти протиправних дій дає змогу стверджувати, що Р. Лемкін кваліфікував їх як геноцид. У його працях міститься детальне обґрунтування такої кваліфікації з позицій розробленої ним концепції злочину «геноциду». Позиція вченого у цьому питанні може бути використана як вагомий аргумент у дискусіях щодо юридичної кваліфікації цих фактів.

7. Значення міжнародно-правових поглядів Р. Лемкін зумовлюється його внеском у теорію та практику міжнародного права. Концепція злочину «геноциду» Р. Лемкіна, його заборони та попередження лягла в основу сучасного міжнародно-правового механізму, зокрема, Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Вважаємо, що концепція злочину «геноциду», реалізована в нормах Конвенції, дещо

відрізняється від сформульованої Р. Лемкіним, і не включає багато важливих, з точки зору вченого, положень. Зокрема, серед відмінностей: обмежений перелік методів здійснення геноциду, який включає лише ті, що мають на меті фізичне знищення членів групи; скорочений видовий перелік груп, існування яких може бути об'єктом геноциду; не передбачено застосування принципу універсальної юрисдикції до винних у скоєнні злочину геноциду.

7. Універсальний характер міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна щодо злочину «геноциду» проявляється в тому, що вони не втратили своєї актуальності на сучасному етапі. Це стосується й тих його ідей та пропозицій, які досі не були реалізовані в практиці міжнародно-правового регулювання з цього приводу. Можна припустити, що у майбутньому, при реформуванні міжнародно-правового регулювання заборони та попередження геноциду його міжнародно-правові погляди буде враховано.

Зокрема, це може бути: розширення видового переліку груп, існування яких може бути об'єктом геноциду, шляхом включення до нього культурних, соціальних та інших груп; заборона т.зв. «культурного геноциду»; застосування принципу універсальної юрисдикції до осіб, винних у вчиненні цього злочину; створення інституційного механізму попередження та протидії злочину «геноциду». Ці ідеї можуть бути реалізовані як шляхом внесення змін до Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., так і прийняттям самостійного міжнародно-правового акта (наприклад, Додаткового протоколу до Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.).

8. Тривалий час у науці міжнародного права Р. Лемкін вважався лише автором терміна «геноцид», а його наукова спадщина була практично недослідженою. В останні десятиліття міжнародно-правові погляди вченого все частіше стають об'єктом наукових досліджень, нерідко поверхневих, зосереджених винятково на його міжнародно-правових поглядах на геноцид. Натомість його міжнародно-правова концепція заборони та протидії злочину «геноциду», надзвичайно складна і цікава, потребує ґрунтовних, системних досліджень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати роботи

1. Бем М. В. Життєвий шлях та міжнародно-правова діяльність Рафала Лемкіна / М. В. Бем // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 1. – С. 95-101.

2. Бем М. В. Міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна щодо кваліфікації окремих прикладів масових порушень прав людини як злочину

«геноциду» / М. В. Бем // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер. : «Юриспруденція». – 2013. – № 6/1. – Т. 2. – С. 208-211.

3. Бем М. В. Голокост та Голодомор в контексті міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна щодо концепції злочину геноциду / М. В. Бем // Європейські перспективи. – 2013. – № 4. – С. 175-180.

4. Бем М. В. Эволюция международно-правовых взглядов Р. Лемкина относительно преступления «геноцида» / М. В. Бем // Российский юридический журнал. – 2013. – № 6. – С. 36-41.

5. Бем М. В. Порівняльний аналіз концепції Р. Лемкіна про злочин «акти варварства» і поняття злочину «геноциду», яке міститься в Конвенції проти геноциду 1948 р. / М. В. Бем // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Сер. «Право». – 2012. – Вип. 19. – Т. 4. – С. 181-183.

Опубліковані праці апробаційного характеру

1. Бем М. В. Вплив діяльності Р. Лемкіна в ході Нюрнберзького процесу 1945-1946 рр. на становлення концепції геноциду в міжнародному праві / М. В. Бем // Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, правові та економічні аспекти : зб. матер. Міжнар. науково-практ. конф. (м. Львів, 19 вересня 2012 р.). – Л. : Львівськ. нац. ун-т імені Івана Франка, 2013. – С. 145-149.

2. Бем М. В. «Правління держав «Осі» в окупованій Європі» – головна праця Р. Лемкіна в сфері міжнародного права / М. В. Бем // Нові виміри прав людини: юридичні, філософські, політологічні аспекти : зб. наук. праць, укладений за матеріалами Міжнар. науково-практ. конф. – Л. : Львівськ. центр міжн. права та прав людини, 2013. – С. 6-9.

АНОТАЦІЯ

Бем М. В. Міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2014.

Досліджено міжнародно-правові погляди видатного юриста-міжнародника Рафала Лемкіна та їх вплив на сучасне міжнародне право. Визначено основні етапи життєвого шляху та наукової діяльності Р. Лемкіна в сфері міжнародного права, встановлено фактори, які вплинули на формування його наукового світогляду, зокрема, роль доктрини міжнародного кримінального права міжвоєнного періоду.

Досліджено еволюцію поглядів Р. Лемкіна щодо злочину «геноциду». Вивчено концепції злочинів «акти варварства» та «акти вандалізму»,

запропоновані Р. Лемкіним, які згодом стали основою розробленої ним концепції злочину геноциду. Виділено об'єкт, суб'єкт, об'єктивну та суб'єктивну сторони цього злочину відповідно до концепції Р. Лемкіна. Розглянуто кваліфікацію окремих історичних подій як злочину геноциду крізь призму міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна. Значна увага приділена вивченню впливу міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна на теорію та практику міжнародного права, передовсім, на міжнародно-правовий механізм заборони та протидії геноциду та безпосередньо на положення Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Встановлено, які міжнародно-правові погляди вченого надалі можуть бути враховані в теорії та практиці міжнародного права.

Ключові слова: Рафал Лемкін, міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна, історія науки міжнародного права, доктрина міжнародного права, геноцид, Конвенція про попередження та покарання злочину геноциду.

АННОТАЦІЯ

Бем М. В. Международно-правовые воззрения Р. Лемкина. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия». – Одесса, 2014.

В диссертации исследуются международно-правовые взгляды выдающегося юриста-международника Рафаэля Лемкина и их влияние на современное международное право. Изучены основные этапы жизненного пути и научной деятельности Р. Лемкина в сфере международного права, установлены факторы, которые оказали влияние на формирование его научного мировоззрения. Проанализировано влияние доктрины международного уголовного права периода между двумя Мировыми войнами на становление и развитие международно-правовых взглядов Р. Лемкина.

Изучены предложенные Р. Лемкиным концепции преступлений «акты варварства» и «акты вандализма», которые впоследствии легли в основу разработанной им концепции преступления геноцида. Выделены объект, субъект, объективная и субъективная стороны этого преступления согласно концепции Р. Лемкина. Рассмотрена квалификация отдельных исторических событий как преступлений геноцида сквозь призму международно-правовых взглядов Р. Лемкина. Изучено влияние международно-правовых взглядов Р. Лемкина на теорию и практику международного права, прежде всего, на международно-правовой механизм запрета и противодействия геноциду и непосредственно на положения Конвенции о предупреждении

преступления геноцида и наказания за него 1948 г. Установлено, какие международно-правовые взгляды ученого в дальнейшем могут быть использованы в теории и практике международного права.

Ключевые слова: Рафал Лемкин, международно-правовые взгляды Р. Лемкина, история науки международного права, доктрина международного права, геноцид, Конвенция о предупреждении и наказании преступления геноцида.

SUMMARY

Вет M.V. International legal views of R. Lemkin. – Manuscript.

The thesis for Candidate's of Law Degree by specialty 12.00.11 – International Law. – National University «Odessa Academy of Law». – Odessa, 2014.

The thesis analyzes the evolution and content of Rafal Lemkin's international legal views. Most recent scientific researches in this area are being held.

Further, the biography of Rafal Lemkin and main periods of his scientific activity are studied. The main factors that had influenced his scientific worldview are analyzed. The influence of the doctrine of international criminal law on Rafal Lemkin future studies is viewed. Special attention is paid to the views of the prominent legal scholars of the interwar period whose teachings influenced scientific worldview of Lemkin, i.e. V. Pella, E.-St. Rappaport, Q. Saldana etc.

The attention is paid to the content of the international legal views of Rafal Lemkin. The impact of the concept of crime «acts of barbarity», proposed by R. Lemkin in 1933, for the formation of the crime «genocide» in modern international law is examined. The concept of crime «acts of barbarity» and the concept of «genocide» are compared. The concept of the crime «genocide» elaborated by Rafal Lemkin was implemented in the Convention against Genocide in 1948. The evolution of the international legal views of Rafal Lemkin on the crime «genocide» is studied. His basic scientific publications on this topic are analyzed.

Particular attention is paid to the peculiarities of Rafal Lemkin's concept of genocide. The importance of the study of Rafal Lemkin's views for the understanding of the concept of «genocide» in modern world is emphasized. His understanding of the concept of genocide and the components of this crime in modern international law are compared. The international legal views of R. Lemkin concerning the qualification of the certain historical facts of the massive human rights violations as a crime of «genocide» are analyzed. The international legal views of R. Lemkin devoted to the Holocaust, Holodomor etc. in the context of the concept of genocide are examined. Archival materials that include works of R. Lemkin devoted to these events are analyzed. The conclusions concerning

Lemkin's view about the presence of the elements of genocide in the events of Holocaust, Holodomor etc. are made.

The impact of the international legal views of R. Lemkin on the theory and practice of international law is analyzed. R. Lemkin's participation in the development and adoption of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 1948 is researched. The influence of his international legal views on the provisions of the Convention is analyzed. The conclusions about the possible further implementation of the international legal views and ideas of Rafal Lemkin in the theory and practice of international law are made. It is defined what international legal views can later be incorporated into the theory and practice of international law. It is emphasized that the legal views of the scholar can be used in order to amend the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 1948. The estimation of the contribution of R. Lemkin in the development and adoption of the Convention against Genocide is provided.

Keywords: Rafal Lemkin, international legal views of R. Lemkin, the history of the science of international law, the doctrine of international law, genocide, the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.